

THEMA

VERKENNING

De spil waar alles om draait

J.H. Kuiper

Uit een van de catechisatieboekjes van vroeger herinner ik me een rijmpje, waarin samengevat wordt, waarom het in dit artikel over de wil gaat.

**De vrije wil,
Dat is de spil
Waar 't ganse rad om draait.**

Wanneer we hier verder over nadenken, betekent dit allereerst, dat op het punt van de wil de lijnen samenkomen. Zowel de lijn van het artikel van ds. E.J. Oostland: goddelijke soevereiniteit en menselijke verantwoordelijkheid gaan honderd procent samen, als die van drs. W. Scholte: over het belang van de wil voor een mens. Ik wil graag een verbinding leggen tussen wat we belijden over het werk van God en het dagelijks leven van de mens. Hoe werkt God in onze bekering?

Dat wil ik doen door aandacht te vragen voor een aantal momenten uit de kerkgeschiedenis en daarbij me af te vragen wat de ingenomen stelling, het verdedigde standpunt, nu betekent voor de praktijk van het geloof. Ik hoop dan dat duidelijk wordt, dat de vrije wil inderdaad de spil is waar het rad van ons leven om draait.

Thysius

Allereerst wil ik aandacht vragen voor Antonius Thysius. Hij leefde van 1565 tot 1640. Vanaf 1602 was hij hoogleraar in de theologie te Harderwijk, dat toen een universiteit kende en vanaf 1619 beoefende hij dat vak te Leiden. Zelf was hij nog opgeleid door Beza, de opvolger van Calvijn, maar hij nam in de benadering van Gods werk een ander standpunt in.

Beza benaderde het vanuit God zelf en Thysius was meer iemand die het benaderde vanuit de mens en zijn verlossing. Hij is voor ons van belang, omdat hij lid was van de synode van Dordrecht, dus dichtbij het vuur zat als het gaat om het ontstaan van de Dordtse Leerregels. Over de vrije wil heeft hij geschreven in wat een beroemd leerboek voor de gereformeerde theologie zou worden: *De Synopsis van de zuivere theologie*, uitgegeven te Leiden in 1625 en nog in de negentiende eeuw opnieuw uitgegeven door prof. dr. H. Bavinck. Vier Leidse professoren hebben samengewerkt om dit werk te schrijven en aan Thysius viel het te beurt om over de vrije wil te schrijven.¹

Wanneer je van zijn gedachtegang kennis neemt, valt allereerst op dat het onderwijs in de zeventiende eeuw op een hoog peil stond. Thysius neemt zijn studenten mee en leert ze goed te onderscheiden waarom het gaat: waar hebben we het over?, en hij gaat met ze na, wat de vrije wil voor en na de zondeval, voor en na de bekering te betekenen heeft. Hij zoekt duidelijk aansluiting bij de kerkvader Augustinus.

We leren van hem een aantal dingen:

* Je moet de zaak van de vrije wil niet ophangen aan dat woord. Dat woord is door de filosofen bedacht; eigenlijk gaat het om de mogelijkheden, de krachten van de mens om iets bij te dragen aan zijn redding.

¹ In 1964/65 verscheen er bij de gereformeerde uitgever Boersma nog een vertaling van de *Synopsis* van de hand van ds. Dirk van Dijk.

- * Je moet het woord ‘vrije wil’ genuanceerd gebruiken; weliswaar kun je ook de keuze tussen een kroes melk en een kroes bier onder het kopje ‘goddelijke soevereiniteit en menselijke verantwoordelijkheid’ behandelen, maar terwijl die keus echt vrij is, en ook blijft na de zondeval, is dat niet het geval met die voor of tegen God. Gelukkig zijn er mensen, die burgerlijk veel goed doen; we blijven dat ook goed noemen. Maar als het gaat om de bekering van de mens, is heel het proces dat daarbij aan de orde komt, het werk van God, door zijn Geest en Woord.
- * Opvallend is wat hij met nadruk naar voren brengt over de wil van de mens na de zondeval. Hoewel die op de zonde gericht is en door de zonde bepaald is, blijft Thysius het toch een vrije wil noemen: we zondigen niet uit noodzaak, maar uit het plezier dat we daarin hebben.
- * Als God zijn werk in ons begint - en het blijft helemaal zijn werk - vernieuwt en bevrijdt hij de wil, zodat die zich weer gaat richten op het goede. Dat gebeurt in dit leven nog onvolkomen. Thysius moet niets hebben van hem die gelooft dat je perfect kunt leven in dienst van de Heer.
- * In zijn onderwijs sluit hij heel nauw aan bij de Dordtse Leerregels, hoofdstuk III/IV par. 11,12. Eigenlijk vertelt hij wat uitgebreider wat daar allemaal staat.

Het is niet zo heel moeilijk om in zijn betoog duidelijk te maken, dat hij met zijn onderscheiden soms ook helderheid aanbrengt waar die misschien niet is. Tegelijk leren we van hem nuchterheid. Je kunt over de vrije wil praten in een zwaar betoog over de vraag of alles van tevoren al vastligt of dat je als mens toch nog een eigen speelruimte hebt; je kunt ook met Thysius noteren dat Paulus het aan de wil van de vaders overlaat om de dochters uit te huwelijken of niet (1 Kor. 7), maar de bekering helemaal aan God toeschrijft. (Ik wil geen discussie uitlokken over uithuwelijken of niet, maar geef slechts het voorbeeld door.) Het belang van zijn benadering (die we dus ook in de belijdenis vinden) ligt voor mij hierin, dat zeg maar een optimisme over de mogelijkheden van de mens in het gewone leven kan samengaan met een afwijzing van alle medewerking van onze kant op het punt van de bekering. Als wij met de Catechismus belijden dat we zonder de nieuwe geboorte door de Heilige Geest onbekwaam zijn tot enig goed en uit op alle kwaad, hoeft dat niet te betekenen dat je talenten als voetballer of violiste niets voorstellen. Helaas is die vergissing wel vaak gemaakt en in onze tijd komt met name Aleid Schilder in het verweer tegen wat mijns inziens alleen een karikatuur is van de gereformeerde leer. Maar die leer vraagt ons echt niet om een negatief zelfbeeld aan te meten. Noem goed, wat goed is. Hebben we dat altijd gedaan? Ik wil ook nog wat zeggen over wat de bedoeling is van Thysius’ sterke nadruk op de onmogelijkheid om zelf tot bekering te komen. Die ligt, net als in de Dordtse Leerregels daarin, dat het voor de mens niet best was als God dat wel vroeg. De Bijbel is daar duidelijk genoeg over. Juist als we uitgaan van de verdorvenheid van onze wil op dit punt, is het alleen maar evangelie, als we belijden dat God dan ook metterdaad door zijn Woord en Geest dat nieuwe leven werkt. In dat Woord komt Hij dan ook dichtbij. Griezelig wordt het als later, bijvoorbeeld in de opvattingen van A. Kuyper, de wedergeboorte eigenlijk losgemaakt wordt van het Woord.

Vraag:

God geeft ons nieuw leven door het evangelie. Hoe sterk is ons vertrouwen daarin? Wat betekent dat voor de praktijk van bijbellezen en kerkgang?

Saumur

We richten onze aandacht op het vervolg van de zeventiende eeuw. Inmiddels was er in de gereformeerde theologie veel gebeurd. Niet de benadering van Thysius was toonaangevend geworden (die van onderaf), maar de andere: die van bovenaf. Men vond dat

wetenschappelijker. Het systeem van de gereformeerde orthodoxie ontstond. Tegelijk ontstond er een filosofische discussie over de vraag of het verstand de wil volgt, of dat het juist andersom is. Eeuwenlang was men ervan uitgegaan dat het verstand vooropging. Je merkt dat ook aan de Latijnse term voor de vraagstelling: het gaat om het vrije arbitrium, het vrije oordeel. In het midden van de zeventiende eeuw kwam er iemand die het tegendeel beweerde; de wil van de mens geeft de richting aan. Eerst was het verdacht als een mens zich door emoties laat leiden. Hij moet zijn koers bepalen onder leiding van zijn verstand en daar zijn wilskracht op zetten. Nu komt er een opvatting, dat de wil vooropgaat en dat de richting die deze inneemt, net zo goed bepaald wordt door de gevoelens van de mens. We zien in het volgende onderdeel, over de methodisten, wat dat voor de praktijk gaat betekenen.

Eerst iets anders. In het kielzog van deze opvatting werd een wijziging in de gereformeerde leer voorgesteld, die daaraan recht zou doen. We denken aan de school van Saumur. Het is best lastig om hun opvatting onder woorden te brengen. Enerzijds wilden ze in niets afwijken van de gereformeerde belijdenis; anderzijds kwam het in de praktijk voor hen neer op de wil van de mens. Ze wilden, om met het laatste te beginnen, met Arminius en de zijnen handhaven dat ieder die gelooft, gered kan worden, en tegelijk belijden dat dit in de praktijk alleen gebeurt met de uitverkorenen. Op een remonstrants fundament een gereformeerd gebouw. Dat gaat wringen. In de praktijk komt er dan een accent te liggen op wat de mens zelf gaat bijdragen aan zijn heil. Op de beslissing van zijn wil.

In Engeland, onder de puriteinen, die niet meer bij de staatskerk hoorden, is deze opvatting wijd verspreid door het werk van Richard Baxter. Hij leefde van 1615 tot 1691. Hij heeft zich door zelfstudie ontwikkeld. Het was zeker niet zijn bedoeling om de gereformeerde lijn te verlaten. Maar hij heeft, om J.I. Packer aan te halen, een aantal zaden neergelegd, die later opgekomen zijn. En Packer ziet Baxter als het beginpunt van verval in de leer. Omdat hij de verwerping verwerpt, gaat het alleen maar om Gods goedheid; daarbij kan de latere vrijzinnigheid aansluiten.²

Er is bij Baxter nog een heleboel te waarderen. Het is alleen al goed om aandacht voor hem te vragen, omdat hij zo'n enorme invloed heeft gehad, zowel in Engeland als daarbuiten. Hij wist de mensen te bereiken met woord en geschrift. Zijn gemeente te Kidderminster heeft hij trouw bearbeid, zodat die van een toonbeeld van zedelijk verval veranderde in een voorbeeld voor anderen. Toch zien we bij hem, wat het uitwerkt als je tegemoetkomt aan de begrijpelijke wens naar meer speelruimte voor de menselijke wil zelf. Het evangelie van Gods vrije genade wordt vervangen door een leer waarbinnen je, al is het maar voor een klein beetje, toch voor je eigen heil moet zorgen. Dat kleine beetje wordt overigens snel veel meer.

Vraag:

Dat kleine beetje dat je zelf moet bijdragen, zit vaak verstopt in de toevoeging. Het is allemaal genade, maar je moet ook.... Probeer met elkaar te zien, waar dat bij onszelf een rol speelt. Hoe zien we zelf het verband tussen de genade en het nieuwe leven?

Wie wil, kan gered worden

De moeite voor wie over dit onderwerp schrijft, ligt mede daarin dat juist de belijders van de vrije wil zo sympathiek zijn. Terwijl aan de andere kant naar ons gevoel vaak die enge gereformeerden staan met hun radicale ideeën. Dat kom je ook tegen, als we in de geschiedenis weer een stap verder gaan en terecht komen bij het methodisme. En dan niet in

² J.I. Packer, *Among Gods giants*, p. 210. Het is opvallend, dat Packer, die met een aantal roomse theologen in deze tijd tot een gezamenlijke verklaring kon komen op het punt van de rechtvaardiging, juist hierin Baxter zo fel aanvalt.

de vorm van dat van George Whitefield, die niet alleen binnen de Anglicaanse kerk, maar ook binnen de kaders van de gereformeerde belijdenis bleef, maar dat van Charles en John Wesley, die met hun methodisme buiten de officiële kerk terechtkwamen. Je kunt veel waardering hebben voor hun bewogenheid met de mensen en voor hun inspanning om het evangelie te brengen. Ze brachten een beweging op gang, die je later terugvindt bij bijvoorbeeld het Leger des Heils en een groot deel van de Evangelische beweging. Hun persoonlijke vroomheid kan ons wel eens tot jaloezie brengen. We zeggen daar ook niets van. Er is veel liefde voor God en voor de naaste.

Toch beginnen bij Wesley al een aantal trekken naar voren te komen, die nog steeds heel belangrijk zijn. Wesley noemde zichzelf ook Arminiaan en legde, helemaal in de geest van de achttiende eeuw, nadruk op de mogelijkheden van de menselijke wil. Ieder die wil, kan gered worden. Het hangt dus van jezelf af en in prediking en liturgie doen ze ook een beroep op die wilsbeslissing van de mens. Veel sterker dan je van Baxter kunt zeggen, is het roer omgegaan. Maar net zo als bij hem blijkt dat je, als je uitgaat van de vrije wil van de mens, tegelijk eisen gaat stellen. De leer van de vrije keuze door mensen gaat samen met perfectionistische opvattingen.³ Overigens gaat het bij de wil bij hen meer om de emoties dan om het vrije oordeel van het verstand. De volgelingen van Wesley horen ook bij de reactiebeweging binnen de kerk tegen een triomfantelijk rationalisme.

De invloed voor de praktijk van het geloof is groot. Binnen de beweging van het methodisme is men uit op opwekking. Daarbij hoort een benadering van de mens, die gericht is op het opwekken van geloofservaringen. Er ontstaat bijvoorbeeld een nieuw type geestelijk lied, waarin tekst en melodie een beroep doen op de gevoelswereld van de mens om zich aan God te geven. Die lijn kun je volgen vanaf de achttiende eeuw via de bundel van Johannes de Heer naar de opwekkingsliederen van vandaag. Ik laat even de vraag buiten beschouwing of de inhoud schriftuurlijk verantwoord is. Dat kan best. Maar het geheel roept wel de vraag op of geloofservaringen gelijk te stellen zijn met aandoeningen van je gevoel. Ze hangen samen. Maar is het goed om het ene te zoeken door het andere op te wekken? Dat ik deze vraag stel, wil niet zeggen dat ik geen oog heb voor de grote betekenis die deze liederen kunnen hebben, ook voor gereformeerde mensen.

Voor de bespreking:

Ik denk dat de vraag over de vrije wil een hot item blijft in het gesprek met de Evangelische beweging in deze tijd. We worden naar elkaar toe gedreven, omdat we beide uitgaan van de betrouwbaarheid van het Woord. Maar mis je op de duur niet de ruimte van het evangelie van Gods vrije genade, die gereformeerden in al hun zwakheid hebben leren belijden? Is de leer van de vrije mogelijkheid om voor God te kiezen, wel zo vriendelijk voor de mens?

Henri Nouwen

Met enige aarzeling begin ik aan deze paragraaf. Ik vraag aandacht voor iemand van wie ik weet dat hij veel betekent voor een groot aantal christenen. Hij leefde in de twintigste eeuw en was een rooms priester. Hij gaf les in de psychologie voor het pastoraat tot medio jaren tachtig. Onder invloed van de overdenking van Rembrandts schilderij over de verloren zoon kwam er een ommekeer in zijn leven. Hij voegde zich bij een leefgemeenschap voor verstandelijk gehandicapten en schreef een hele serie praktische boeken over de barmhartigheid van God. Daar ligt ook de waarde van zijn werk: veel mensen heeft hij daarbij kunnen helpen om zich aan die barmhartigheid toe te vertrouwen.⁴

³ Zie voor de ontwikkeling van het methodisme naar de Pinksterbeweging: J.W. Maris, *Geloof en ervaring*, Leiden 1992.

⁴ Henri Nouwen, *Eindelijk thuis*, Tielt 1999, negende druk.

God is voor hem iemand die volhardend, maar met zachte stem je blijft uitnodigen om bij Hem te komen. Hij wil, dat we zijn liefde aanvaarden. En juist voor mensen die onder invloed van de drang naar prestaties die deze maatschappij kenmerkt, niet meer van zichzelf kunnen houden, kan zijn werk van betekenis zijn.

Toch blijf ik, na herlezing van zijn werk, een aantal dingen missen. Ik vraag me af, of bij hem ook niet het accent komt te liggen bij de beslissing van de mens om naar zijn Vader te gaan. Het blijft eigenlijk bij de mensen zelf liggen, of aan Gods voortdurende uitnodiging gehoor wordt gegeven. En daarom noem ik hem in dit overzicht. En ik vermeld erbij, dat ik moest denken aan een opmerking van Herman Bavinck, dat je misschien in de leer wel Arminiaan kunt zijn, maar in je gebed alleen calvinist.

Vraag:

Hoe kun je in de gereformeerde lijn net zo warm en liefdevol over Gods liefde voor ons spreken? Is het gevaar voor ons niet, dat Gods welbehagen, een woord dat liefde uitstraalt, gelezen wordt als willekeur? En dat klinkt heel kil.

Samenvattend

We belijden dat onze wil zo bedorven is, dat we zelf niet meer naar God toe kunnen gaan. Dat klinkt heel negatief, maar wil de weg effenen naar de blijde verwondering dat God door het evangelie ons krachtadig roept uit die zondige verlamming. In Hem wordt onze gebonden wil weer bevrijd en mag je dagelijks groeien in gehoorzaamheid. Het is de moeite waard om ook in deze tijd je voor die belijdenis in te zetten, omdat die ons en ons dagelijks leven in de ruimte zet van Gods blijde boodschap.